

УДК 332.145:311.213.3:65.012.8

ОЦІНКА РИЗИКІВ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Н. Зеліско, к. е. н., доцент

ORCID ID: 0000-0002-2467-5585

Н. Маркович, к. е. н., в. о. доцента

ORCID ID: 0000-0001-6725-1355

О. Василина, к. е. н., доцент

ORCID ID: 0000-0003-2124-3792

Львівський національний університет природокористування

© Н. Зеліско, Н. Маркович, О. Василина, 2022

<https://doi.org/10.31734/agrarecon2022.01-02.003>

Зеліско Н., Маркович Н., Василина О. Оцінка ризиків продовольчої безпеки України в умовах воєнного стану

Визначено актуальність дослідження поняття продовольчої безпеки як складової економічної безпеки. Розглянуто та систематизовано наукові напрацювання щодо визначення поняття продовольчої безпеки. Встановлено, що забезпечення населення продовольчою безпекою – пріоритет державної політики будь-якої країни і об'єкт наукових досліджень. Окреслено ключові загрози продовольчої безпеки України.

Сучасні надзвичайно складні реалії та функціонування економіки України в умовах воєнного стану, зокрема її аграрної складової, потребують розроблення кардинально відмінних підходів щодо можливих напрямів та шляхів реалізації ресурсного й економічного потенціалів аграрного сектору в час війни.

Війна продемонструвала вразливість національних та глобальних продовольчих систем від антропогенних (вплив збройних конфліктів), економічних (зростання світових цін на продовольство) та природних чинників (збільшення впливу неврожайів унаслідок порушення глобальних поставок продовольства). Крім того, війна призведе до скорочення продовольчого забезпечення у багатьох країнах.

Близько третини українських полів залишаються непридатними для посіву через бойові дії. Відтак продовження війни спричинить глибокі економічні потрясіння, які позначатимуться на ліквідності агровиробників, зростанні світового попиту на сільськогосподарську продукцію, скороченні продовольчого забезпечення у багатьох країнах, зростанні продовольчих цін та прискоренні інфляції. Війна вимагає швидких дій реагування, що супроводжуються відсічкою збройної агресії та підтримки економіки. Правила регулювання земельних відносин мирного часу, коли процедури надання земельних ділянок тривають місяцями, в умовах воєнного стану засвідчують свою неієздатність та непристосованість до нових реалій. Тому виконання багатьох завдань функціонування економіки України у воєнний період, зокрема ведення сільського господарства, прямо залежить від швидкості ухвалення управлінських рішень щодо надання земельних ділянок відповідного цільового призначення, проведення землеустрою та реєстрації прав на землю.

Ключові слова: продовольча безпека, система продовольчої безпеки, продовольство, самозабезпечення, механізми, національна стратегія продовольчої безпеки, воєнний стан.

Zelisko N., Markovych N., Vasylyna O. Assessment of the food security risks in Ukraine in conditions of martial law

The article determines relevance of the study of the concept of food security as a component of economic security. The scientific works on the concept of food security are considered and systematized. It is determined that food security of population is the priority of each state policy of any country as well as the object of scientific research. The key threats to Ukraine's food security are studied in the work.

Modern extremely complex realities and functioning of Ukraine's economy in martial law, in particular its agrarian component, require development of crucially different approaches to possible directions and ways to achieve the resource and economic potential of the agricultural sector during the war.

The war has demonstrated vulnerability of the national and global food systems to anthropogenic (the impact of armed conflict), economic (rising world food prices) and natural factors (increasing impact of crop failures due to disruption of global food supplies). In addition, the war will reduce food security in many countries.

About a third of Ukraine's fields remain unfit for sowing due to hostilities. As a result, the continuation of the war will cause profound economic shocks that will affect liquidity of agricultural producers, increase the global demand for agricultural products, reduce food security in many countries, rise food prices and accelerates inflation. The war requires swift response, accompanied by repelling the armed aggression and supporting the economy. The rules of regulation of land relations in peacetime, when the procedures for granting land last for months, prove their incapacity and unsuitability for new realities in a state of martial law. Therefore, solution of many problems of Ukraine's economy during the war, including agriculture, directly depends on the adequacy of managerial decisions on the provision of land for appropriate purposes, land management and registration of land rights.

Key words: *food security, food security system, food, self-sufficiency, mechanisms, national food security strategy, martial law.*

Постановка проблеми. Поняття «продовольча безпека» – це стан економіки, за якого забезпечується продовольча незалежність країни, гарантовані фізична, економічна і соціальна доступність населення до достатньої кількості поживної й безпечної їжі, відповідно до рекомендованого раціону та норм харчування. Війна РФ проти України продемонструвала вразливість національних та глобальних продовольчих систем від антропогенних (вплив збройних конфліктів), економічних (зростання світових цін на продовольство) та природних чинників (збільшення впливу неврожаїв унаслідок порушення глобальних поставок продовольства). На Україну та РФ сукупно припадає близько 30 % світового експорту пшениці та 15 % кукурудзи, а також близько 80 % торгівлі соняшниковою продукцією (Україна й надалі залишається житницею світу, 2022). *Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO)* припускає, що війна призведе до зростання світових цін на продовольство на понад 20 %. Перебої з постачаннями у Чорноморському регіоні вже спричинили зростання Індекса зернових та олійних культур (*IGC*), що показує зміни експортних цін на зернові/олійні культури, до історичного максимуму.

Крім того, війна призведе до скорочення продовольчого забезпечення у багатьох країнах Близького Сходу та Північної Африки. Вони імпортують понад 90 % усього продовольства, а найближчі постачальники для них – це росія та Україна. Експерти Світового Банку та ЄБРР зау-

важують, що «жертвами» російської агресії проти України можуть стати Туреччина, Єгипет, Індія, Таїланд, Грузія, Вірменія, ПАР, Ліван та навіть Шрі-Ланка.

Близько третини українських полів залишаються непридатними для посіву через бойові дії. Відтак продовження війни РФ проти України спричинить глибокі економічні потрясіння, які впливатимуть на ліквідність агровиробників, зростання світового попиту на сільськогосподарську продукцію, скорочення продовольчого забезпечення у багатьох країнах, зростання продовольчих цін та прискорення інфляції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суть, значення, джерела гарантування, критерії оцінки продовольчої безпеки досліджували як вітчизняні, так і зарубіжні вчені. Значний внесок у теоретичні та практичні засади забезпечення продовольчої безпеки як регіону, так і країни, останніми роками зробили Юрченко Ю. Ю. та Антошкін В. К. (2019), надавши соціально-економічну оцінку деструктивних факторів продовольчого забезпечення; Арич М. І., Корнієнко М. В., Кріпак Я. В. та Діденко Т. С. (2020), використавши двофакторний регресійний аналіз, виявили вплив інфляції на безпеку продовольчого ринку, що актуально в нинішній кризовій економічній ситуації. Основні чинники впливу на продовольчу безпеку економіки регіону з'ясували у своїх дослідженнях Зубков Р. С., Завгородній А. В. та Долинська О. О. (2020). Заслуговує на увагу стаття Погорелової О. В.

«Визначальні детермінанти сучасних тенденцій формування продовольчого потенціалу», в якій авторка доводить, що основними визначальними чинниками сучасних тенденцій щодо формування продовольчого потенціалу є конфлікти та війни, світові пандемії (COVID-19), мінливість клімату та екстремальні його прояви, уповільнення економічного зростання та економічні спади, політика у сфері харчування (Погорелова, 2022).

Однак сучасні надзвичайно складні реалії та функціонування економіки України в умовах воєнного стану, зокрема її аграрної складової, потребують розроблення кардинально відмінних підходів щодо можливих напрямів і шляхів реалізації ресурсного й економічного потенціалів аграрного сектору в контексті забезпечення продовольчої безпеки в час війни.

Постановка завдання. Наше завдання – встановлення визначальних детермінант формування продовольчого потенціалу та дослідження сучасних тенденцій, а також оцінка ризиків продовольчої безпеки в умовах воєнного стану.

Методика дослідження та матеріали. Теоретичною і методологічною основами дослідження є системний підхід до вивчення фундаментальних положень економічної науки стосовно формування системи продовольчої безпеки України. У процесі вивчення проблематики продовольчої безпеки використано

низку загальнонаукових та спеціальних методів дослідження, зокрема наукової абстракції та економіко-статистичний (для оцінки індикаторів продовольчої безпеки). У дослідженні також застосовано графічні прийоми.

Інформаційною базою дослідження стали законодавчі та нормативно-правові акти, офіційні матеріали і статистична інформація Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО), Міністерства аграрної політики та продовольства України, Державної служби статистики України, наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених з проблематики дослідження.

Виклад основного матеріалу. Ґрунтовний аналіз чинників впливу на рівень продовольчої безпеки країни дав змогу встановити, що основними детермінантами сучасних тенденцій щодо формування продовольчого потенціалу є конфлікти та війни, світові пандемії (COVID-19), мінливість клімату та екстремальні його прояви, сповільнення економічного зростання та економічні спади, політика у сфері харчування.

На думку Погорелової О., конфлікти негативно впливають практично на кожен аспект агропродовольчих систем, від виробництва та збору врожаю, його переробки та транспортування до забезпечення виробничими ресурсами, фінансування, збуту та споживання (рис. 1).

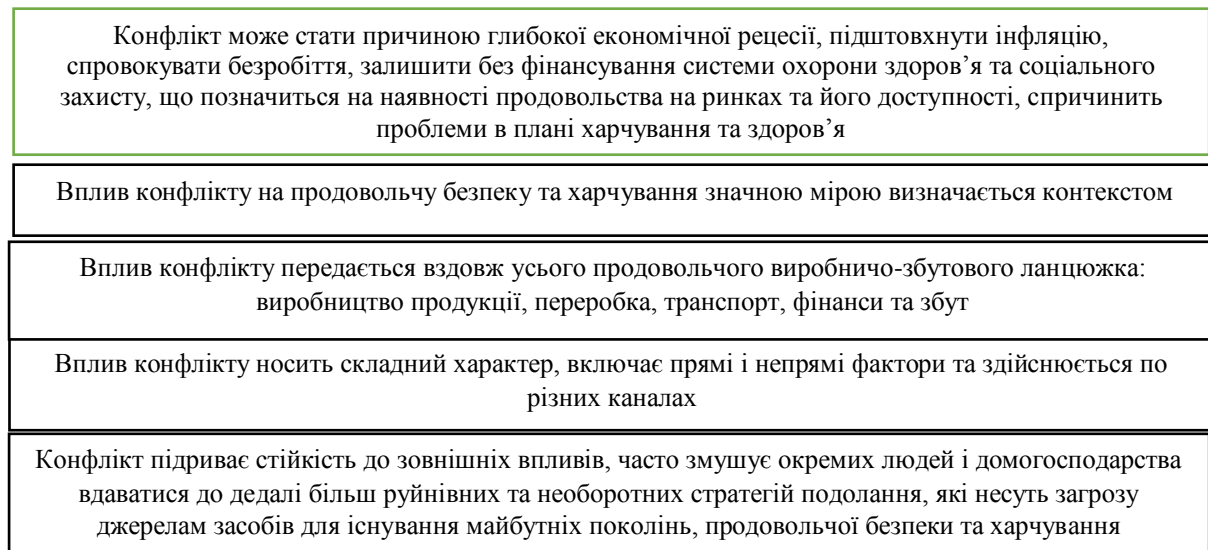

Рис. 1. Вплив конфліктів та війн на формування продовольчого потенціалу*
*Джерело (Погорелова, 2022, с. 42).

Прикладами прямого впливу є знищення сільськогосподарських активів та засобів для існування, спроможне викликати серйозні порушення й обмеження торгівлі товарами й послугами та їхнього руху, негативно позначаючись на наявності та цінах харчових продуктів, зокрема високопоживних. Крім того, конфлікти можуть спричинити глибоку економічну рецесію, спровокувати інфляцію, безробіття, залишити без фінансування системи охорони здоров'я та соціального захисту, що позначиться на наявності продовольства на ринках та його доступності, спричинить проблеми, пов'язані з харчуванням та здоров'ям.

Поняття «продовольча безпека» – це стан економіки, за якого забезпечується продовольча незалежність країни, гарантовані фізична, економічна і соціальна доступність населення до достатньої кількості поживної і безпечної їжі, відповідно до рекомендованих раціону та норм харчування.

Україна стабільно входить до п'ятірки провідних світових експортерів зернових і зернобобових. За результатами 2020/2021 маркетингового року експорт зернових і зернобобових та продуктів їхньої переробки утворив 44,9 млн т. Зокрема експортовано 16,6 млн т пшениці, 4,2 млн т ячменю, 18,4 тис. т жита, 23,1 млн т кукурудзи, а також 126,9 тис. т борошна. Важлива роль України особливо помітна під час пандемії COVID-19, коли було зруйновано глобальні ланцюги постачання товарів. Україна продовжила виконувати свої зобов'язання та істотно сприяла продовольчій безпеці своїх партнерів на Близькому Сході, в Європі, Південно-Східній Азії та Північній Африці.

У 2021 р. Україна увійшла до складу Комітету зі всесвітньої продовольчої безпеки ООН, який підпорядковується Генеральній Асамблеї ООН через економічну і соціальну Раду ООН і конференції Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО).

Саміт ООН із продовольчих систем, який відбувся у вересні 2021 р., надав додаткового поштовху Україні в напрямі трансформації продовольчої системи для просування Порядку денного у сфері сталого розвитку до 2030 р. Для України результатом саміту стало підписання Президентом Указу № 41/2022 від 07.02.2022 р. «Питання націо-

нальних пріоритетів трансформації продовольчих систем в Україні» і розроблення Кабінетом Міністрів України плану заходів на його виконання щодо трансформації продовольчих систем в Україні на період до 2030 р. (Flash appeal Ukraine, humanitarian programme cycle march – may 2022, 2022).

Війна в Україні продемонструвала вразливість національних та глобальних продовольчих систем від антропогенних (вплив збройних конфліктів), економічних (зростання світових цін на продовольство) та природних чинників (збільшення впливу неврожайів внаслідок порушення глобальних поставок продовольства); порушила ланцюги постачання і спричинює стрімке зростання цін на паливо, продукти харчування і транспорт. Наша країна забезпечувала продовольством близько 400 млн людей світу, окрім сорока мільйонів українців. Така кількість споживачів отримувала зернові та продукти їхньої переробки, олію, мед тощо. Отож, маємо неминучу катастрофу. Росія знищила глобальну архітектуру безпеки й завдала потужного удару по міжнародних відносинах, що в результаті неминуче призведе до глобальної продовольчої кризи.

Індекс світових продовольчих цін уже в березні зріс на 12,6 %. Зокрема на зернові ціни зросли на 17 %, рослинні олії – на 23 %, цукор – на 6,7 %. Очікується подальше зростання світових цін на сільгосппродукцію (Суботін, 2022).

За результатами 2019/2020 маркетингового року за обсягом експорту всіх зернових культур Україна посіла другу позицію, пропустивши вперед США. У 2021 році врожай зернових та олійних культур в Україні сягнув рекордних 106 млн т. За даними Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки», минулого року Україна поставила на світові ринки 50,8 млн т вітчизняного збіжжя. Це у 3,7 раза перевищує показник 2010 року, хоча й на 10 % менше, ніж у рекордному 2019 році (Напад на Україну суттєво позначиться на світовому ринку зерна, 2022).

Традиційно найбільшими покупцями вітчизняного зерна 2021 року були країни Азії, Африки та Європи. Лідером з імпорту українського зерна став Китай. За чотири

роки, починаючи з 2018 року, ця країна збільшила закупівлі зерна з України майже у 5 разів – до 2552 млн дол. США (Україна та глобальна продовольча безпека в умовах війни, 2022).

Колишній лідер рейтингу найбільших імпортерів вітчизняних зернових Єгипет у 2020 році закупив українського збіжжя на 1120 млн дол. США. Туреччина, яка 2020 року посідала лише шосте місце у топ-10, торік перемістилася на третє, збільшивши обсяги закупівель українського збіжжя до 918 млн дол. США (Україна годує 400 млн людей у світі, 2022) (рис. 2).

Рис. 2. Топ-10 імпортерів українського збіжжя, 2020 р.

За оцінкою міністра аграрної політики Романа Лещенка, минулорічний урожай – це абсолютний максимум за всю історію нашої держави. Виторг від експорту українського зерна торік становив 12,3 млрд дол. США. Саме тому під час війни експорт зернових – стратегічне джерело отримання валюти для нашої країни. Тож посівна-2022 в умовах воєнного стану – стратегічний фронт продовольчої безпеки (На порозі голоду: як війна проти України вплине на продовольчу безпеку світу, 2022).

В ООН визнають, що війна росії проти України може призвести до голоду та глобальної катастрофи на світових продовольчих ринках. За даними ООН, на росію та Україну припадає понад половина світових поставок соняшникової олії та близько 30 % експорту пшениці. З кожним днем війни ціни зростають, як і ймовірність світової гуманітарної катастрофи (Україна увійшла до Комітету продовольчої безпеки ООН, 2022).

Верховна Рада 24 березня 2022 р. прийняла Закон України «Про внесення змін

до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану». Завдяки цьому закону для сільськогосподарського виробництва буде передано 20 000 га земель комунальної власності, які були підготовлені для передачі в оренду на земельних торгах. Також мета Закону – забезпечити передумови для ведення сільськогосподарського виробництва на 300 000–400 000 га земель державної власності, які зараз перебувають у постійному користуванні держпідприємств Мінагрополітики, НААН України, закладів освіти, що дасть змогу одержати на цих землях близько 1,4 млн т урожаю зернових.

Продовольча безпека України потребує величезної уваги, а відтак – невідкладного використання всіх доступних сільськогосподарських угідь для проведення посівної кампанії. Для цього влада спростила набуття прав користування на земельні ділянки сільськогосподарського призначення в умовах воєнного стану.

Такі зміни передбачають, що:

- ✓ орендні правовідносини продовжено на один рік без внесення відомостей у відповідні реєстри;
- ✓ районні військові адміністрації можуть передавати в оренду строком до одного року державні та комунальні земельні ділянки сільськогосподарського призначення для ведення сільськогосподарського виробництва;
- ✓ договори оренди такої землі укладаються лише на один рік в електронній формі без проведення торгів.

Висновки. Війна вимагає швидких дій реагування, що супроводжуються відсічю збройної агресії та підтримкою економіки. Правила регулювання земельних відносин мирного часу, коли процедури надання земельних ділянок тривають місяцями, в умовах воєнного стану засвідчують свою неієздатність та непристосованість до нових реалій. Тому вирішення багатьох проблем функціонування економіки України у воєнний період, зокрема ведення сільського господарства, безпосередньо залежить від швидкості ухвалення управлінських рішень

щодо надання земельних ділянок відповідного цільового призначення, проведення землеустрою та реєстрації прав на землю.

Українським аграріям дуже допомогло б скасування чинних обмежень на експорт та імпорт товарів. У рамках Угоди про асоціацію з ЄС, а також договорів про вільну торгівлю, для України за деякими товарними позиціями були встановлені тарифні квоти, які дали змогу вітчизняним виробникам експортувати продукцію до країн Євросоюзу за пільговою чи нульовою ставкою мита. У разі використання всіх квот Україна все одно могла постачати продукцію, але сплачуючи мито в повному обсязі. Введення низки торгових пільг для України з боку інших країн дасть змогу спрости-

ти умови експортно-імпортних операцій та забезпечити двосторонню торгівлю найнеобхіднішими товарами.

Для мінімізації виявів глобальної продовольчої кризи необхідно якнайшвидше захистити і підтримати виробництво сільськогосподарської продукції в Україні в умовах воєнного стану, скориставшись можливостями впливу держави на глобальну продовольчу політику, які вона здобула завдяки досягненню провідних позицій на світових ринках окремих видів сільськогосподарської продукції, а також активізації співпраці з міжнародними й міжурядовими організаціями, зокрема ФАО, щодо трансформації продовольчих систем.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

Арич, М. І., Корнієнко, М. В., Кріпак, Я. В. та Діденко, Т. С., 2020. Інфляція та страхування як фактори впливу на безпеку продовольчого ринку: двофакторний регресійний аналіз. *Наукові праці Національного університету харчових технологій*, 26 (6), с. 68–81.

Зубков, Р. С., Завгородній, А. В. та Долинська, О. О., 2020. Основні фактори впливу на продовольчу безпеку економіки регіону. *Вісник ХНАУ. Серія: Економічні науки*, 3, с. 304–316.

Напад на Україну суттєво позначиться на світовому ринку зерна, 2022 [online] Доступно: <https://biz.censorg.net/n3323645> [Дата звернення 22 травня 2022].

На порозі голоду: як війна проти України вплине на продовольчу безпеку світу, 2022. [online] Доступно: <https://www.unian.ua/economics/agro/viyna-v-ukrajini-2022-yak-viynavpline-na-prodovolchu-bezpeku-svitu-novini-11785494.html> [Дата звернення 25 травня 2022].

Погорелова, О. В., 2022. Визначальні детермінанти сучасних тенденцій формування продовольчого потенціалу. *Агросвіт*, 7–8, с. 36–46.

Суботін, А., *«Аграрний терор»: війна росії проти України може призвести до голоду та краху глобальної продовольчої системи*, 2022. [online] Доступно: <https://www.objectiv.tv/objectively/2022/03/24/agrarnij-teror-vijna-rosiyi-proti-ukrayini-mozhe-prizvesti-do-golodu-ta-krahu-globalnoyi-prodovolchoyi-sistemi/> [Дата звернення 25 травня 2022].

Україна та глобальна продовольча безпека в умовах війни, 2022 [online] Доступно: <https://www.unian.ua/economics/agro/viyna-v-ukrajini-2022-yakviyna-vpline-na-prodovolchu-bezpeku-svitu-novini-11785494.html> [Дата звернення 25 травня 2022].

Україна годує 400 млн людей у світі, 2022 [online] Доступно: <https://agronews.ua/news/ukrayina-goduje-400-mln-lyudej-u-sviti/> [Дата звернення 20 квітня 2022].

Україна увійшла до Комітету продовольчої безпеки ООН, 2022 [online] Доступно: <https://agropolit.com/news/19610-ukrayina-uviyshla-do-komitetu-prodovol> [Дата звернення 2 травня 2022].

Україна й надалі залишається житницею світу, 2022 [online] Доступно: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/ukrayina-j-nadali-zalishayetsya-zhit...> [Дата звернення 25 травня 2022].

Юрченко, Ю. Ю. та Антошкін, В. К., 2019. Соціально-економічна оцінка деструктивних факторів продовольчого самозабезпечення. *Економіка та держава*, 10, с. 4–13.

Flash appeal Ukraine, humanitarian programme cycle march – may 2022, 2022 [online] Доступно: <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/Ukraine%20Fla...> [Дата звернення 13 травня 2022].

Стаття надійшла 27.05.2022

